

Giorgio Cadorini

NA CESTÁCH V ČESKÝCH ZEMÍCH

Z italštiny přeložila: Hana Vojtíšková

V tomto příspěvku se pokusíme objasnit některé okolnosti související s působením kramářů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Součástí článku tvoří: (i) seznam míst, s nimiž kramáři z oblasti Karnských Alp obchodovali; (ii) úvaha o jazycích, kterých užívali v cizí zemi; (iii) některá slova, která putovala společně s kramáři; (iv) a poznámka týkající se vztahů s lidmi z oněch zemí.

(i) Za prvé se pokusíme shromáždit informace o místech, do kterých putovali kramáři, kteří směřovali do Českých zemí. Naštěstí se hodně jmen vsí a měst zachovalo v rodinných archivech. Nebylo možné ověřit si jejich správné znění v porovnání s původní dokumentací, ale mnohá z těchto jmen jsme našli ve vydaných pracích autorů G. Ferigo (FER), D. Molfetta (MOLF), G. Spangaro (SPA) a L. Zanini (ZAN).¹

Kromě toho jsme našli dost jmen na rukopisném seznamu, který dala k dispozici Skupina karnských *kramaristů* (MSCR). Jedná se o seznam svatebních a pohřebních obřadů, které proběhly na území ovládaném rodem Habsburků a byly zaznamenány do matrik karnských farností.

Nemusí vždy jít pouze o kramáře, mohou to být také vojáci či jiné osoby. V každém případě uváděná místa náleží k těm, která byla spjata s oblastí Karnských Alp a která kramáři znali.

Tady je tedy seznam míst v té podobě, v jaké se vyskytují dnes v České republice (a také v Polsku nebo na Slovensku). U jednotlivých názvů je uváděn jejich tvar ve spisech v případě, že je odlišný. Seznam míst je seřazen podle tras, podél nichž se sídla rozkládají. U každého hesla je uveden zdroj informace.

Praha - Drážďany: Praha (MOLF, SPA, ZAN, MSCR: Praga), Litoměřice (MOLF: Leitmeritz), Teplice (MOLF: Teplitz).

Praha - Lipsko: Praha, Slaný (MOLF: Schlan, Slhan), Smečno (MOLF: Smezna), Žatec² (MOLF: Saätz, Saatz).

Würzburg - Cheb - Praha: Žlutice (MOLF: Ligitz, ZAN: Seluz), Rakovník (MOLF: Rakonitz), Krušovice (MOLF: Chruschovitz), Tuchlovice (MOLF: Tublovitz), Veliké Dobré^{2 bis} (MOLF: Tobrai), Svárov³ (MOLF: Suaroff), Praha.

Plzeň - Karlovy Vary: Plzeň (MOLF, ZAN: Pilsen, Plzen), Zruč⁴ (MOLF: Surz), Kojšovice (ZAN: Kosavic), Žlutice.

Norimberk - Plzeň - Praha: Plzeň, Rokycany (MOLF: Rokitzan), Radnice⁶ (MOLF, ZAN: Radnitz), Strašice (MOLF: Strascetz), Zbiroh (MOLF: Sbiroff, Zbiroff), Hořovice (MOLF: Horshovitz), Žebrák⁷ (MOLF: Zebrach), Křivoklát (MOLF: Pirgletz), Praskolesy² (MOLF: Prascholes), Broumy (MOLF: Brohm), Popovice¹² (MOLF: Popovitz), Beroun (MOLF: Beraun), Chýnice (MOLF: Hinetz), Praha.

Mnichov - Plzeň: Merklín⁸ (MOLF: Merklin), Plzeň.

Benešov - Příbram - Beroun: Příbram⁹ (MOLF: Przibram), Hostomice¹⁰ (MOLF: Hostamitz), Popovice, Beroun.

Pasov - Praha: Prachatice (MSCR: Pragatiz, Praghatiz), Příbram, Hostomice, Osov¹¹ (MOLF: Wosoff), Praha.

Linec - Praha: Bechyně (MSCR: Becchin, Becchen), Benešov (u Prahy?; ZAN: Benesof, Penestof), Praha.

České Budějovice - Plzeň: Blatná (MOLF: Plattna), Plzeň.

Praha - Vratislav: Praha, Poděbrady (ZAN: Bugibrat, Pugibot), Hradec Králové (ZAN: Chinigrat), Smiřice (ZAN: Smierice), Jaroměř¹³ (ZAN: Jeramis), Trutnov (ZAN), Lubawka (ZAN: Libav), Náchod¹⁴ (ZAN: Nachod), Duszniki Zdrój (ZAN: Reinitz), Kłodzko (ZAN: Glatz), Łądek Zdrój (ZAN: Lontech).

Vratislav - Krakov: Opole (ZAN: Oppeln), Kędzierzyn-Kozle (ZAN: Cozen), Kraków (ZAN: Cravocia - sic!).

Praha - Mladá Boleslav (- Liberec či - Vratislav): Praha, Brandýs (nad Labem?; ZAN: Brandys, Prontas), Klokočka (ZAN: Klocuzca), Mnichovo Hradiště (ZAN: Minigratz).

Vídeň - Jihlava: Jaroměřice (nad Rokytinou; ZAN: Jaromerice), Jihlava (ZAN, SPA: Inglavia).

Brno - Hradec Králové: Brno (SPA: Brünn), Svitavy (ZAN: Suytau), Litomyšl (ZAN, MSCR: Laýtomische), Vysoké Mýto (ZAN: Vehamaut?, snad Hohenmauth), Hradec Králové.

Brno - Jihlava: Brno, Litava¹⁵ (ZAN), Velké Meziříčí (ZAN: Velkè Mesirici, Gross Masseritz), Třebíč (ZAN: Trebic), Jihlava.

Vídeň - Brno: Mikulov² (ZAN: Nihlsburg), Brno.

Brno - Krakov: Brno, Prostějov¹⁶ (ZAN: Prosteihof), Olomouc (ZAN: Ulmic, SPA: Olmutz), Uhlířov (ZAN: Ullistof), Kraków.

Cheb - Děčín: Most (MOLF: Brux), Teplice.

Jihlava - Děčín: Jihlava, Kolín¹⁷ (ZAN: Cholin), Poděbrady, Nymburk (ZAN: Nimburg, Nymburg), Mnichovo Hradiště, Zákupy (ZAN: Reichstadt).

Hradec Králové - Ostrava: Hradec Králové, Žamberk (SPA: Senftenberg),

Międzyzlesie (ZAN: Mittenwald).

České Budějovice - Brno: Lišov (ZAN: Lisau), Třebíč, Brno.

Sledovali jsme též vodní cestu, Labe: Vrchlábí (ZAN: Unelba), Dvůr Králové (ZAN: Kinisof), Kuks (ZAN: Kucs), Jaroměř, Smiřice, Hradec Králové, Pardubice (ZAN: Partunic), Bernardov (ZAN: Bernastof), Kolín, Poděbrady, Nymburk, Brandýs nad Labem, Neratovice (MOLF: Norsowitz), Mělník (ZAN: Melnich), Litoměřice.

Našli jsme též názvy slovenských měst: Banská Bystrica (MSCR: Naisil), Banská Štiavnica (MSCR: Schemnitz), Bratislava (FER, MSCR: Presburgh), Kežmarok (MSCR: Keismarch), Komárno (MSCR: Gomarin), Košice (MSCR: Kaschau), Nitra (MSCR: Naidra), Rimavská Sobota (MSCR: Rimalzombatt), Rožňava (MSCR: Rosnavia), Skalica (ZAN: Skatolcza), Trenčín (ZAN: Trencin), Trnava (ZAN: Tirnavia, FER: Tirnavia), Zohor (ZAN: Soor).

Zřejmě jsou i názvy, které jsme nedokázali umístit. Názvy společné různým lokalitám: Borovice (ZAN: Borovic), Janov (ZAN: Innestof), Kostelec (ZAN: Kóstelec), Lomnice (MSCR: Lomnitz), Nová Hut⁴⁸ (MOLF: Naichiten), Nová Ves (ZAN: Neudorf, Nova Vas), Nové Město (ZAN: Neustadt), Olešná (MOLF: Wolesna), Rychnov (ZAN: Reichenau; i Bogatynia/PL), Stará Hut⁴³ (MOLF: Olthiten), Týnec (ZAN: Tinic).

Názvy, které neznáme: Belstof (ZAN: Bělíšov? Bierutów/PL?), Erbrausen (SPA), Gecinovic (ZAN: Jičiněves? Cínovec?), Chastalic (ZAN: Varhošť?), Inagoch (ZAN), Ligrad (ZAN: Slovensko?), Mersic (ZAN: Mříč?), Miloritij (MSCR: Čechy), Moraska (ZAN: Moravská?), Morava (ZAN: Morawa), Sausen (ZAN), Talarj (SPA: Morava), Tanusin (ZAN).

Tenkrát nebyl ještě ustálený zápis názvů vesnic a měst a spíše než o normě lze hovořit o úzu. Tím spíše že naši kramáři, kteří navštěvovali farní školy vzdělávající své žáky v jazyce latinském a italském,¹⁹ v mnoha případech používali pro zápis toho, co slyšeli, vlastního úzu. Z těchto důvodů, ještě než došlo k vlastnímu sestavení seznamu, bylo nezbytné nálezy získané v již publikovaných příspěvcích interpretovat. Při této práci jsme v první řadě využili toponomastické příručky používané správními orgány pro identifikaci jmen v němčině a češtině (popřípadě i v maďarštině a ve slovenštině). Potom jsme přezkoumali, nakolik přínosné pro nás může být přímé ověřování jmen v mapách, zaměřili jsme se přitom na vesnice podél cest, kde byly již některé názvy nalezeny. Za třetí byl použit seznam míst ze silničního atlasu Československa z roku 1990, v měřítku 1:200.000.²⁰ Závěrečný soud může být vyřčen až tehdy, kdy původní dokumenty přehodnotí badatel, který dobře zná český materiál a dobový způsob zápisu, nejlépe tedy badatel český.

U písemné podoby názvů, které mohou označovat více míst, a to buď

proto, že nejsou srozumitelné nebo se tak skutečně označuje více lokalit, jsme přehodnotili, ze kterého příspěvku pocházejí, abychom si ujasnili, o jakou oblast se jedná, a tam, kde to bylo možné, jsme si vypomáhali ostatními toponymy obsaženými v textu. Tak jsme postupovali i v případě názvu Zruč: rozhodli jsme se pro vesnici poblíž Plzně a nikoli pro město ležící v údolí Sázavy, poněvadž se o něm zmiňuje ve svém příspěvku Molfetta, když pojednává o dvou kramářích působících v této oblasti. Pokud tento postup nepřinášel výsledky, přihlédli jsme k významu míst a ke skutečnosti, zda se nacházel podél cesty, o niž víme, že byla frekventovaná. Tento postup jsme použili v případě Kolína: vesnička, která nese jméno *Cholín*, by v celkovém rámci nedávala smysl, na druhé straně Kolín byl královským městem ležícím na hlavní trase, která vede z Prahy na východ. Na konci seznamu jsme uvedli bezpočet případů, které nebylo možno zařadit ani tímto způsobem.

Na tomto seznamu si lze povšimnout jedné oblasti, v níž je vyšší výskyt identifikovaných míst: je to čtyřúhelník Most - Plzeň - Příbram - Praha. Tedy znovu díky údajům, které obsahuje Molfettova studie, v níž se autor zabývá dvěma kramáři působícími v oné oblasti. Takováto koncentrace míst nás upozorňuje na to, že dělení podle tras je vhodné pro opětovné sestavení schématu vztahů, ale že především, podle našeho názoru, každý kramář se pohyboval v omezeném prostoru. Považujeme za vhodné upozornit na skutečnost, že obchod v té době představoval vytváření vztahu důvěry mezi zákazníkem a prodávajícím, a že kramáři nutně potřebovali mnoho informací, aby mohli obchodovat v novém prostředí. I toto mohl být důvod, proč bylo důležité, aby se na delší dobu usadili na jednom místě, aniž se z tohoto místa příliš vzdalovali.

Po objasnění těchto bodů můžeme věnovat pozornost obrazu, který jsme si vytvořili na základě seznamu. Praha, Jihlava a Brno patřily k nejvýznamnějším dobovým střediskům a je naprosto legitimní považovat je za cílové body předpokládaných tras. V Čechách je hustší síť měst, což je dobře vidět i na seznamu ve srovnání s moravskými lokalitami, které jsou zastoupeny v menším počtu.

Cesty se paprskovitě rozbíhají ze tří nejvýznamnějších měst, která ovládala cesty z Bavorska a Rakouska do Saska, Slezska a Haliče. Některé cesty křížují českou krajinu, zejména ty, které vedou z Moravy do Čech: Jihlava - Děčín, Brno - Hradec Králové, Brno - České Budějovice. Labe představuje významnou vodní cestu vedoucí z Východních Čech až do Čech Středních, aby se pak odklonila na sever směrem na Drážďany a Magdeburg v Německu a za Hamburkem se vlila do moře.

Mezi názvy, které bychom očekávali na seznamu a které zde nejsou,

do očí bijí města jako Ostrava, Liberec v Severních Čechách a konečně České Budějovice a Znojmo na jihu republiky. Máme příliš málo informací na to, abychom stanovili, zda nám pouze chybějí zápisy kramářů, kteří se tam vyskytovali, a nebo zda tam vůbec nechodili.

(ii) Z podoby zápisu bychom mohli ještě vytěžit nějaké informace o tom, jak naši kramáři mluvili v cizích zemích. Obvykle se ve spisech nalézají pouze německá jména. Dokonce i němčina se v mnoha případech vzdaluje od spisovné normy, a proto, podle očekávání, je potřeba považovat za použitý jazyk bavorštinu. Nejzřetelnějším příkladem jsou názvy Stará a Nová Huť, ve spisovné němčině tato jména znějí Althütten a Neuhütten, my jsme je našli v podobě *Olthiten* a *Naichiten*. Tenkrát jako dnes Češi ve styku s cizinci nehovořili svou mateřštinou, nýbrž používali řeč svých pánů. A ti zřejmě mluvili jazykem odlišným od jazyka spisovného.

Stejný jev se objevoval ve Furlansku, které bylo pod nadvládou Benátska. Proto se domníváme, že vztahy s cizinci asi žádné stopy po používání furlanštiny nezanechaly. Skutečně tedy mnoho slov, která se dnes v češtině vyskytují nebo v ní byla po nějakou dobu přítomna k označení zboží, které kramáři prodávali, pocházejí z italské oblasti, avšak jsou přejata z řeči severní Itálie, ale nikoli z furlanštiny. Uvedu několik z nich, u nichž V. Machek²¹ poznal, že pocházejí z italské oblasti: *kamizola*, *karmazín*, *kaput*.²² Zdá se, že větší skupina slov se nejdříve stala součástí bavorského nářečí - možná toho, jímž se mluvilo v Českých zemích - a pak přešla z bavorštiny do češtiny: *mezulán*, *karnáč*, *pomeranč*. Zřejmě není možné dokázat, že kramáři, kteří zavedli tato slova, byli všichni z Karnie, naopak víme, že pocházeli z různých evropských zemí. Není obtížné si představit, že i karnští kramáři užívali převážně benátštiny (a na druhé straně i furlanština v těchto případech používá výrazů z benátštiny: *carnisin*, *capot* atd.).

V jednom případě lze vycházet z předpokladu, že jazykem, ze kterého výpůjčka pochází, je furlanština. Jedná se o české *orloj*, furlansky *orloi* ‚hodiny, hodinky, orloj‘.²³ Tento výraz by však mohl být odvozen z jiných řečí severní Itálie. Kromě toho zde není srozumitelná souvislost s kramáři, snad spíš se řemeslníky.

(iii) Přestože kramáři používali především bavorštinu, přicházeli do styku také s češtinou. Dokazuje to právě furlanský slovní materiál související s činností těchto obchodníků. Jedním z důkazů je samotný název jejich živnosti. My jsme zvyklí říkat /'kramar/, což je odvozeno přímo z bavorského **Kramer*, mnohdy se ale vyslovuje /kra'ma:r/. Podle

našeho názoru je tato podoba odvozena sice z bavorštiny, ale prostřednictvím českého *kramář*.²⁴

Z názvu činnosti Furlané odvodili pojmenování pro nejtýpější nářadí: *crame* ‚krosna‘. Ale pro krosnu jsou ve furlanštině také termíny *crassigne* a *scrassigne*. Dnes se dřevěné nůši k nošení na zádech ve spisovné češtině říká *krosna*. Nyní je to tvar singuláru feminina, dříve se však jednalo o praslovanský plurál neutra *krosno*, kterého se zpočátku používalo ve smyslu ‚rám, stav, dřevěná podpěrná konstrukce‘. Někdo používá tvar *krúсна* a ve staré češtině to byla podoba *krósně*. Nejzajímavější tvary se nacházejí v moravských dialektech: *krúšna*, *krošna*, *škrošna*, *škrušna*.²¹ Proto lze říci, že tvary *crassigne* a *scrassigne* mají svůj původ v moravských nářečích. Epentetické *i* se zde objevuje z toho důvodu, že pro furlanské mluvčí je skupina hlásek *šň* obtížně vyslovitelná.

Také ve spisovné slovinštině existuje toto slovo: *krošnja*. Domníváme se, že i slovinská podoba tohoto slova je přejata z moravských dialektů. Za prvé proto, že ve slovinštině se tohoto termínu používá pouze jako názvu pro kramářskou skříňku a nikoli jako v češtině pro označení veškerého dřevěného náčiní, které slouží k nošení věcí na zádech. Za druhé pak proto, že ve slovinštině se pro označení tkalcovského stavu užívá výrazu (podle nás se jedná o výraz původní) *krôсна*, což je pomnožné neutrum. Slovinci přejatý výraz nepřizpůsobili již existujícímu výrazu. Snad proto, že již existoval i termín *krošnja*, který označoval korunu stromu a jehož etymologii neznáme. Jistě nechyběla příležitost k převzetí slova: také slovinští kramáři chodili do Českých zemí a v češtině se kramář řekne i *grán* < bavorské **Krainer* ‚Kranec‘.²⁵ V češtině existuje dokonce výraz označující výhradně kramáře slovinské a bosenské: *kočébr*, také *kočévr* (slovensky *kočéber*). Etymologický základ má toto slovo v bavorském **Kotscheewer* ‚obyvatel Kočevje‘.²⁶

V každém případě furlanské *crassigne* je odvozeno z moravských nářečí už jen pro dvojeneč *scrassigne*, které odpovídá moravskému *škrošna*, které se ve slovinštině nevyskytuje. Další údaje by bylo možno získat studiem slovinských dialektů, jejichž chování v tomto případě jsme nepodrobili analýze.

Dalším slovem, které snad kramáři mohli přivést z Českých zemí by mohlo být *casnà* ‚truhla, bedna, trezor‘. V dnešní češtině je slovo *kašna*. Ve staré češtině se užívalo výrazu *kašta*, *kaštna*, za kterým vidíme německé *Kaste(n)*.²¹

Na závěr našeho přehledu uvádíme pěknou etymologii českého *karban*. Východiskem je hebrejské *korban* ‚obětní dar‘, z něhož je

odvozeno středolatinšské *corbanum* / *corbona* ‚kostelní či společná pokladna‘. Machek k tomu píše:

V 16. století *korbona* je i nádoba na losy u kramářů; ti zaváděli jakési loterie, aby odbyli více zboží; protože výhra byla jen dílem náhody, „stalo se jméno karban označením hazardní hry vůbec a začalo se ho pak užívat především o hrách karetních“. Šmilauer OKP 2.10.4.

Kromě toho hrací karta se česky řekne *karta* < severoit. *carta*.²⁸

(iv) Tato poslední etymologie může posloužit jako úvod k rozpravě o pověsti, jaké se kramáři těšili. Furio Bianco píše, že pro dosažení „úspěchu v obchodě“ byly důležité především tyto vlastnosti: „poslušnost, houževnatost, šetrnost, pracovní obětavost“.²⁹ Ve furlanském prostředí se obvykle hovoří o kramářích jako o lidech čestných a skromných (v rámci mýtu Furlana *salt, onest, lavoradôr* ‚statečného, poctivého, pracovitého‘). V Českých zemích byli kramáři proslulí spíše jako šejdíři a pleticháři.

Po pravdě řečeno dnes se podobné pověsti těší vietnamští prodejci, kteří si obvykle rozkládají prodejní stánky na tržištích. Zdá se, že se jedná o typickou situaci, která vyrůstá z rasismu, který je ve střední Evropě endemický. Mezi jeho nejznámější oběti patří Židé. I oni se jako obchodníci těšili obdobné pověsti. Z názvů etniků vycházejí další označení pro kramáře. Probrali jsme již případ Slovinců. Dalším slovem je české *šot* < n. *Schotte* ‚kramář, Skot‘.³⁰ Při této příležitosti můžeme zmínit příhodu, která se stala v Kolíně, kde nás poslali na *Vietnamské tržiště*, kde pouze ve dvou stáncích prodávali Vietnamci a u ostatních stáli *bílí*.

Ani rasismus se neprojeví jen tak, nýbrž potřebuje podněty. Možná by bylo užitečné porovnat situaci tehdejších kramářů s dnešními emigranty/imigranty. Vždyť se jedná o osoby, které se ocitly uprostřed kultury, která je pro ně cizí, obvykle bez možnosti se na to předem připravit a nechrání je ani žádná sociální síť. Což tedy znamená být bez podpory, ale také bez kontroly.

Odlíšné způsoby chování a nové zkušenosti otřásají osobní kulturní soustavou a spolu s ní i hodnotami, které v sobě nesla a nyní je třeba věnovat úsilí k vybudování soustavy nové. Tato úvaha by měla napomoci zprůhlednění etymologie výrazu *Furlan di Praghe* ‚zvrhlý člověk, zrudný Furlan‘, doslova ‚pražský Furlan‘. Kramář musel sám čelit nejružnějším příhodám, které s sebou jeho putování přinášelo. Poznával odlišné kultury, místa vzdálená svému rodnému údolí a to nikoli pouze vzdáleností, která je dělila. Stávalo se, že byl svědkem úspěchů jiných obchodníků z Karnie, při nichž scházela spoluúčast rodiny anebo nebyla

zjevná. V takovéto situaci musel, na rozdíl od toho, kdo nikdy neopustil svoje rodiště, radikálně změnit způsob života i myšlení.